

בקולן: נשים בישראל בצל מלחמות ואובדן

רות שפירא

הקדמה

הרעיון לכתיבת ספר זה צמח לאט, ובדיעבד אני יכולה להצביע על שני גורמים שהניעו אותי לכתוב אותו:

בשנת 2008, 60 שנה אחרי נפילתו של עלי בן צבי, כתבה וביימה אשת התיאטרון הוותיקה, פנינה גרי, הצגת יחיד אוטוביוגרפית בשם "סיפור אהבה ארץ ישראלי". המחזה מגולל את סיפור אהבתה לבחיר לבה עלי בן צבי, בנם של יצחק ורחל ינאית בן צבי, שנהרג במרס 1948. עלי נהרג בעיצומן של ההכנות לחתונה שלו ושל פנינה, שהיתה אמורה להתקיים בנהלל תשעה ימים אחרי תאריך נפילתו.

סביבתה הקרובה של פנינה ידעה כמובן, אבל היא לא דיברה על כך ברבים. כאמור, עד ההצגה (בכיכובה של עדי ביילסקי), שבמשך עשור מאז הבכורה היו לה 600 העלאות ויותר, בארץ ובעולם. מאז, פנינה גם התבקשה לכתוב ספר (סיפור אהבה ארץ ישראלי, הוצאת שוקן, 2015) והיא נתנה את ברכתה לעיבוד קולנועי של המחזה (בבימויו של דן וולמן, 2017).

פנינה גרי היא המרואיינת הראשונה והמבוגרת ביותר בספר. הצעירה ביותר היא גלי ניר, שאיבדה את ארוסה, בניה שראל, במבצע "צוק איתן". סיפורה כמו סוגר מעגל עם סיפורה של פנינה. שתיהן היו בעיצומן של הכנות לחתונה כשקרה האסון.

הושפעת גם מכתבתה של סבטלנה אלכסייביץ', ילידת בלרוס (1948), כלת פרס נובל לספרות לשנת 2015. אני מודה שלא שמעתי עליה עד לזכייתה בפרס נובל, אבל בעקבות הזכייה התוודעתי לספרה "פני מלחמה אינן פני אישה", פרויקט תיעודי רחב ממדים שבו אספה אלכסייביץ' עדויות מפי נשים משנות מלחמת העולם השנייה. בהמשך כתבה ספרים נוספים, בהם ספר על ילדים שגדלו בצל מלחמות. "אני רוצה לדבר על נושאים שאנשים לא רוצים לשמוע", אמרה באחד הראיונות בהקשר לזכייתה בפרס נובל לספרות.

אני מבקשת להשמיע את קולן של נשים בישראל שלחלק גדול בציבור לא תמיד נוח לשמוע אותן ואת סיפוריהן, נשים ששילמו ומשלמות מחיר אישי כבד על אובדן במלחמות ובמבצעים צבאיים. ולדבר על נושאים שהחברה הישראלית משדרת לא פעם שהשתיקה יפה להן.

...

"יש המון סימפטיה לאלמנות צה"ל", אמרה לי חברה טובה אחרי שהתאלמנתי, בגיל 24, במלחמת יום כיפור. אכן יש סימפטיה, אבל מעבר לכך התחושה שלי, ושל רוב הנשים שראיינתי לספר זה, היא שמדובר בנושא שלא כל כך רוצים לשמוע עליו ברמה האישית. "אנחנו מחבקים את משפחת השכול", מצהירים פוליטיקאים ועסקנים למיניהם בימי הזיכרון לחללי צה"ל, ואיתם כל "עם ישראל". אבל ביומיום חלק גדול מאותו "עם ישראל" שדבר האובדן ידוע לו - עובר לצד השני של הרחוב, או נאלם דום כשהוא נתקל במישהו או מישהי אשר נמנים עם המשפחה הזאת. אני לא באה אל אף אחד בטענות, הנושא קשה ונפיץ ולא תמיד יודעים מה להגיד. אבל הפער בין יחס החברה לאבל הציבורי לבין האבל הפרטי, דהיינו, מי שנושאים בעול האבל הפרטי, עצום.

לפנינה גרי נדרשו כאמור 60 שנה כדי לשבור את השתיקה סביב אירוע שללא ספק הטביע את חותמו ושינה בתכלית את מסלול חייה כפי שתכננה שייראה. לאחרות בספר נדרשו פחות שנים, אבל חלק גדול מהן שמרו את הדברים בבטן עשרות שנים, וזו להן הפעם הראשונה שהן "יוצאות מהארון" בנושא זה. הן מודות שלא נוח לדבר על דברים שאיש לא רוצה לשמוע, לתחושתן. ואת כולן הטראומה הזאת מנהלת, מנווטת, בצורה כזו או אחרת, וממשיכה להתגלגל.

אני עצמי לא דיברתי 40 שנה לערך על האובדן שלי, מתוך תחושה שאני מפילה פצצה ובעקבותיה משתררת דממה מעיקה בחדר. ברחתי בכל מאודי מחשיפת הפרט הזה בביוגרפיה שלי. להיות אלמנת צה"ל שמעוררת סימפטיה נראה לי כסטטוס מחייב בחברה הישראלית המקדשת שכול. ברחתי במודע מכל מה שיכול היה לקשור אותי לנושא: לא השתתפתי בטקסי זיכרון; לא פעם בחרתי להעביר את יום הזיכרון הכללי בחו"ל; סירבתי בנימוס להצעה שהוצעה לי פעם על ידי ארגון אלמנות צה"ל להדליק משואה בכותל בטקס פתיחת אירועי יום הזיכרון. את סיפורי האישי אני מביאה בסוף הספר.

השכול הוא סוג של פיל בחדר, תפוח אדמה לוהט שנדמה כי אף אחד לא מסוגל להתייחס אליו בטבעיות, כי המצב מטבעו אינו טבעי. מנשים רבות שמעתי את מה שאני מרגישה למן ההתחלה: שאזכור הנושא מעורר אי־נוחות ומבוכה אצל השומע, אפילו ריחוק, ואלה מצדם גורמים לנו לשתוק. קורה שהעניין עולה, אחרי עשרות שנים, ואז אומרים לי "אוי, לא ידעתי". ואני שואלת את עצמי איך בדיוק הייתי אמורה להודיע, להכריז. להציג את עצמי כאלמנת צה"ל שהיתה נשואה שנה ויומיים? הרי אני זה לא רק האסון הזה, אני עוד כמה דברים... ואני בוודאי לא רוצה שירחמו עלי או יתייחסו אלי בכפפות של משי. מצד שני, אני מאוד נרגשת כשאנשים (לא רבים) שנודע להם הפרט הביוגרפי הזה שואלים איפה, מתי, ובאיזה קרב או נסיבות הוא נהרג. ההתעניינות הספונטנית מחממת לי את הלב ומאפשרת לי לספר. במקביל אני תוהה בתמיהה מסוימת איך השאלות האלה לא נשאלות על ידי מי שאני יודעת בוודאות שהיו שם, לחמו, נפצעו, ואיבדו. נראה שהקושי או המבוכה משתיקים גם אותם.

בחרתי בספר זה להביא עדויות לחיים בצל אובדן במלחמות ובמבצעים צבאיים שונים מנקודת מבטן של הנשים שנותרו מאחור, נשים ששוברות שתיקה, חלקן אחרי עשרות שנים: אלמנות, בנות זוג, אחיות שכולות, יתומות צה"ל ונכות צה"ל (פיזית ונפשית), נשים של הלומי קרב, נשים של פדויי שבי, ושל חיילות שנקלעו לאירועי קרב. ויתרתי במודע על אמהות שכולות, שכן אצלן השבר והכאב כל כך עמוקים עד שלא ניתן כלל, לדעתי, לבקש אותן לספר לאן הוא הוביל את המשך חייהן ואיך הן חישובו מסלול מחדש.

הנשים שראיינתי היו כולן צעירות מאוד כשחוו את האובדן. היתומות היו ברובן פעוטות, אחת מהן נולדה לאחר נפילת אביה ונקראת על שמו. האחיות היו בגילאי העשרה שלהן. אצל כולן בלי יוצא מן הכלל מדובר בגדיעה אלימה ופתאומית, באירוע שקבע את המשך חייהן והסיט אותם מהמסלול המתוכנן. "את מאבדת לא רק אותו, את מאבדת גם את עצמך", אומרת רינה קֶהן שאיבדה את החבר שלה במלחמת יום כיפור.

האחיות השכולות, שרק בשנים האחרונות זוכות בהכרה ממסדית כלשהי, נאלצות לשאת את הכאב הנורא של אובדן אח (במקרה אחד שני אחים, תאומים, שניהם במלחמת יום כיפור) שהיה חלק בלתי-נפרד מהדנ"א שלהן, מישהו שתמיד היה שם ופתאום איננו. לפתע הן גם מצאו את עצמן כמי שאמורות לשמח את ההורים, או לפחות לא להדאיג אותם בשום דרך. חלק מהאחיות למעשה איבדו גם את ההורים בעקבות אובדן האח.

אני מעזה לומר (ויהיו מי שהקביעה לא תמצא חן בעיניהם) שהאובדן שחוו אחיות שכולות (וכמובן גם אחים שכולים) קשה מזה של אלמנות צעירות, בייחוד אלה שהתאלמנו ללא ילדים. לאח שנכרת מחייהן של האחיות אין תחליף, לבעל לרוב יש.

יש בספר מרואיינות שבאות ממשפחות שכולות, למשל אלמנה שהיא גם אחות שכולה מילדות, אלמנה אחרת שאיבדה בהמשך בת בפיגוע, ולא מעט נשים שסוחבות על גבן טראומה של הורים ניצולי שואה על כל המשתמע מכך ("התפקיד שלי היה לשמח את ההורים", אומרת אחת מהן). לא מעט סיפרו שאובדן הבעל או החבר שלהן מוטט את הוריהן ניצולי השואה, לפחות אחד ההורים. יש נשים שמצאו את עצמן בסיטואציות שלא ידעו כלל על קיומן, דוגמת חליצה.

ניסיתי להקיף בספר נשים עם נגיעה לכל המלחמות והמבצעים הצבאיים, למן מלחמת העצמאות ועד מבצע "צוק איתן". מספר המשתתפות אינו אחיד יחסית למלחמות. מלחמת יום כיפור, למשל, מיוצגת בספר על ידי 14 נשים (13 מרואיינות והח"מ) בשל ריבוי החללים בה ובשל העובדה שרבים מלוחמיה היו אנשי מילואים בעלי משפחות. ניסיתי לבחור נשים מכל המגזרים האפשריים של הפסיפס המרכיב את החברה הישראלית: יהודיות, דרוזיות ובדואיות, אשכנזיות ובנות עדות המזרח, דתיות וחילוניות, עירוניות, קיבוצניות ומושבניות, עולות חדשות וותיקות, וגם נשים שבחרו להמשיך את חייהן מחוץ לגבולות

ישראל. בכמה מקרים הנשים שינו כליל את השקפותיהן הפוליטיות בעקבות האובדן. נגע ללבי הצורך המפורש של האלמנות הלא-יהודיות - דרוזית ובדואית - להרגיש חלק מהחברה הישראלית.

בכוונה נמנעתי מלראיין נשים שהפכו עם השנים לנציגות של השכול הישראלי, מרצון או שלא מרצון, "אלמנות מחמד" כפי שהתבטאה אחת המרואיינות. רובן מעולם לא נתנו פומבי לנושא, ואלה שעשו זאת באמצעי התקשורת, מיד אחרי האסון כשזה עוד היה טרי מאוד, מצטערות על כך בדיעבד. כולן התראיינו בשמן המלא, למעט אחת שמשתמשת בשם-עט בו היא גם מופיעה בפייסבוק, עם תמונת פרופיל שלה-עצמה, כלומר, בפנים גלויות.

איך הגעתי אל המרואיינות? לחלק גדול הגעתי דרך היכרות אישית, או דרך חברים ומכרים. על חלק מהנשים שניאותו להתראיין אמרו לי שהן לא מתראיינות, שהן גזרו על עצמן שתיקה, אך לאחר שהסברתי להן במה מדובר ושכל טקסט יעבור את אישורן, הסכימו.

חלק לא קטן הגיע אלי מיוזמתן: כשיצאתי לדרך, פניתי לארגון אלמנות ויתומי צה"ל, שלא יכול היה מפאת צנעת הפרט למסור לי שמות ופרטי התקשורת, אבל הציע שאכתוב מכתב שיופץ בין כל חברות הארגון. בעקבות המכתב הגיעו אלי כ-70 פניות מנשים שביקשו להשמיע את סיפורן.

תהליך העבודה לא תמיד התנהל למישרין: היו נשים שהתראיינו אבל בסוף שינו את דעתן וחזרו בהן עקב סיבות כמו אי-הסכמת הילדים לחשיפה, פגיעה אפשרית במשפחתו של החלל, בהלה מעצם החשיפה, או קושי להתמודד מחדש עם הפצעים. היו גם שסברו שדמותן, כפי שזו עולה מן הריאיון, לא עומדת בציפיות שלהן.

היו נשים שרציתי לראיין כדי לשמוע לאן התגלגלו חייהן, והן לא הסכימו להיחשף. רציתי לראיין את מי שהקימה ב-2013 בפייסבוק קבוצה בשם "מלחמת יום כיפור: זיכרונות, צלקות, כאבים וכל השאר". היא היתה חיילת בלשכתו של אלוף שמואל גורודיש ומי שראתה דבר או שניים במהלך מלחמת יום כיפור. על חלק ממה שחווה סיפרה לי בטלפון, כשקולה נשנק, אולם סירבה חד-משמעית להיחשף ברבים. רציתי לראיין את אלמנת אחד מקורבנות הלינץ' ברמאללה (אוקטובר 2000), אז עולה חדשה טרייה מחבר העמים שהיתה בהיריון כשבעלה נהרג. בדרך-לא-דרך הגעתי אל אחיו שבדק איתה ומסר לי שהיא אינה מעוניינת. לשאלתי מה ילדה סיפר שנולד לה בן שעמד בעת שיחתנו לפני גיוס. רציתי לראיין אלמנה של פדוי שבי ממלחמת יום כיפור, שהגיע לשבי המצרי כשהוא פצוע קשה ונפטר 40 שנים לאחר מכן כתוצאה מאותן פציעות. בתחילה נענתה מיד לבקשתי לראיין אותה, סיפרה על הפגיעה הנפשית הקשה שלו לצד הנכות הגופנית, אבל חזרה בה והסבירה שהיא חושבת שהוא לא היה רוצה את החשיפה הזאת. אישה אחרת, שהיתה נשואה לפדוי שבי, הסכימה אבל חזרה

בה כי הילדים התנגדו. רציתי לראיין אישה שבעלה נפגע ביום כיפור פגיעת ראש קשה והשתנה ללא היכר, והיא התגרשה ממנו. היא לא הסכימה מחשש שימתחו עליה ביקורת. הם היו נשואים ארבעה חודשים.

...

האדמה עליה אנחנו חיים רוויה בדם. מלחמות וקרבות רבים יכלו להימנע, בעיקר מאז מלחמת ששת הימים, אבל גם לפניה. זו גם התחושה בקרב רבות מהמשתתפות בספר. נעשו טעויות גורליות ושולמו מחירים עצומים בחיים צעירים, באובדן פוטנציאל של דורות שלמים. אלפים של חיים בוזבזו.

על האדמה המדממת הזאת ניטעו שדות והחיטה שוב צמחה, אם להשתמש במילותיה של דורית צמרת לזכר 11 חללי קיבוץ בית השיטה במלחמת יום כיפור. על אדמה זו נבנו בתים, הוקמו חיים.

במסע הזה שלי כמו טיילתי בין בתים והבחנתי, מבחוץ, בחלונות. חלק מהם נפתחו ודייריהם אפשרו לי הצצה פנימה. מאחורי כל חלון כזה מצאתי סיפור על כאב, התמודדות, המשך, צמיחה.